

GLINA 1941. TRAGEDIJE I TRAUME U PAMĆENJU I ZABORAVU

PREDGOVOR

U historiografskom „ovladavanju prošlošću“ kako u hrvatskoj tako i u srpskoj povijesti 20. stoljeća te povijesti Jugoslavije (1918. – 1991.) mnoštvo je „mjestâ sjećanja“ koja nisu znanstveno propitana koliko bi to neupitno bilo moguće. Među njima izdvajaju se ona koja simboliziraju tragedije i traume masovnih razmjera, ali i duboko podvojene kulture sjećanja koje i danas, desetljećima poslije samih zbivanja, generiraju ne samo nova nesuglasja nego i duboka međuljudska nerazumijevanja različitih naravi u suvremenosti.

Među takvim tragedijama distinktivno mjesto imaju i masovni zločini koji su se zbili u glinskoj srpskopравoslavnoj crkvi između 29./30. srpnja i 4./5. kolovoza 1941. Mnogo toga s njima u vezi nikada nije bilo istraženo koliko je moglo i moralo biti, a kulture sjećanja, „službene“ i „neslužbene“, koegzistirale su i koegzistiraju jedne pored drugih ili jedne protiv drugih, javno i tajno. One su radikalno degradirane u najnovije vrijeme, usporedno s masovnim, iznova tragičnim urušavanjem hrvatsko-srpskih/srpsko-hrvatskih odnosa 1990-ih, koje su prouzročile nove traume i na hrvatskoj i na srpskoj strani, odnosno u mnogim ljudskim životima, neovisno o narodnosti pojedinaca.

S ovim mislima radilo se, različitim intenzitetom i u vrlo promjenljivim uvjetima rada, punih deset godina pa je potrebno na prvome mjestu izraziti zadovoljstvo što je objavljivanjem ovog izdanja inicijalni projekt realiziran. Objavljivanje ovog zbornika, ponavljamo, dijeli puno desetljeće od održavanja znanstvenog kolokvija posvećena istoj temi na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Njegov je izvorni naziv bio: „Što se uistinu dogodilo u glinskoj srpskopравoslavnoj crkvi između 29/30. srpnja – 4/5. kolovoza 1941.: svjedočanstva i kultura sjećanja“. Održan je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu 28. i 29. lipnja 2012. Inače, realizirali su ga Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, *Documenta*: centar za suočavanje s prošlošću u Zagrebu i Srpsko narodno vijeće u Zagrebu.¹

Pojam „projekt“ u ovom slučaju nije najprimjereniji, ako imamo na umu što to u posljednje vrijeme hrvatskoj akademskoj zajednici formalno znači, jer kao takav nikada nije bio konstituiran. Valja ga razumjeti u širem smislu. Suradnice/suradnike zbornika od početka do kraja povezivala je prije svega znanstveno, ali i etički, humanistički utemeljena svijest da se o nizu masovnih zločina počinjenih u ime kvislinške Nezavisne Države Hrvatske u kotarima Glina i Vrginmost – u predjelima između Zrinske i Petrove gore te između Pokuplja, Pogljinja, Pounja i hrvatsko-bosanskokrajiske Suhe međe – od travnja 1941. do siječnja 1942. ne smije šutjeti, da se o njima ne smije lagati i obmanjivati javnost, ali da ih se ne smije ni zloupotrebjavati – doslovno – kao sredstvo u trajnom kontaminiranju hrvatsko-srpskih/srpsko-hrvatskih odnosa. Povezivala ih je neupitno i svijest o tome da je kritičkim propitivanjem historiografske i kulturne baštine s njima u vezi potrebno pridonijeti utemeljenju takve kulture pamćenja koja će osamdeset godina nakon tih tragedija i trauma djelovati humanizirajuće na odnose među ljudima, prije svega u spomenutim predjelima. Nakon tragedija i trauma u Drugome svjetskom ratu, ali i poraću – nasuprot svemu što se u civilizacijskom smislu bilo promijenilo nabolje – ratni raspad SFR Jugoslavije 1991. – 1995. imao je u tom kraju za Hrvate i Srbe, odnosno za sve njegove žitelje katastrofalne učinke. Sve što je u međuvremenu bilo poduzeto nakon Domovinskog rata u Republici Hrvatskoj da se te posljedice prevlada – a neovisno o svemu poduzetom, učinjeno je premalo – teško je pogodio subregionalni, banovinski/banijski potres 29. prosinca 2020. magnitude 6,2 po Richteru. Taj je potres izazvao – usudio bih se reći – širom Hrvatske, pa i u brojnim drugim zemljama rijetko viđen val svakovrsne podrške i pomoći, neovisno o nacionalnosti stradalih. Osobno sam ga doživio kao jamstvo nade da će i ti krajevi, točnije, njegovi žitelji dobiti šansu krenuti prema boljoj budućnosti, ali i postati spremniji nositi se s teretima prošlosti jer se od njih ne može pobjeći, ali ih se može

humanistički reflektirati, konkretnohistorijski limitirati te otvarati i s te strane šanse za drugačiju budućnost.²

Suradnici/suradnice projekta u znanstvenom pogledu češće nisu nego što jesu profesionalno korespondentnih formacija, afiniteta, interesa, ali i istraživačkih iskustava, pa i onoga što je u ovom slučaju najvažnije, a to su pristup zborničkoj temi te objašnjenje i razumijevanje problema koji su s njom u vezi. Dakle, naglašavamo, ovo nije zbornik istomislećih ljudi, ali je zbornik profesionalnih istraživača povezanih u želji i nastojanju da odgovorno pridonesu kritičkom propitivanju i interpretaciji primarnih i sekundarnih izvora i literature o ključnim zborničkim temama, a na prvome mjestu onoj koja je kao pitanje formulirana u spomenutom naslovu kolokvija.

Bila je to intencija priređivača kolokvija i članova uredništva zbornika koja je, uostalom, izrijeком bila izrečena već u pozivnom pismu za skup: „Dakako, prije svega nam je stalo da to bude dijaloški i tolerantno, ali i svojom egzaktnošću, radni skup, realiziran u ozračju punog međusobnog povjerenja, neovisno o razlikama u mišljenjima te da svojim ishodom doprinese i stvaranju jedne nove kulture sjećanja, otvorene i prema prošlosti, ali, još više, prema zajedničkoj budućnosti ljudi tog kraja.“³

Prije deset godina skup je otvorio prof. dr. sc. Damir Agičić, tadašnji pročelnik Odsjeka za povijest, a potom su na svečanom otvaranju govorili prof. dr. sc. Damir Boras, dekan Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, prof. dr. sc. Stjepan Ćosić, ravnatelj Hrvatskoga državnog arhiva, Vesna Teršelić, voditeljica *Documente*: centra za suočavanje s prošlošću, prof. dr. sc. Milorad Pupovac, predsjednik Srpskoga narodnog vijeća, Wolfgang Klotz u ime Heinrich-Böll-Stiftung Berlin – Beograd, Slavko Goldstein i autor ovog predgovora kao predsjednik Pripremnog odbora Kolokvija.

Kolokvij je u radnom i organizacijskom smislu bio uspješan, zahvaljujući prije svega brojnim sudionicima i sudionicama, u pravilu vrlo dobroj pripremljenosti pojedinih priopćenja te povremeno vrlo živim, pa i pasioniranim, ali tolerantnim raspravama. U njima su sudjelovali, što je posebno važno, i svjedoci vremena koji su se prijavili da kao promatrači pridonesu uspješnom radu skupa. Na sličan je način skup pratila i u njegovu radu sudjelovala skupina prijavljenih diplomskih i poslijediplomskih studentica/studenata povijesti. Bila je došla i nekolicina osoba koje su smatrale važnim obratiti se nazočnima. Ne podcjenjujući nikoga od njih poje-

dinačno, spomenut ćemo prof. Jovana Lončara, rođenjem Majskopoljančanina, koji je u svojoj kući mjesecima skrivao i njegovao Ljubana Jednaka, preživjelog svjedoka masovnog pokolja u glinskoj pravoslavnoj crkvi 30. srpnja 1941.

Na skupu bio je i sisački rimokatolički biskup Vlado Košić, koji se na vlastitu inicijativu iznošenjem svojeg mišljenja pridružio sudionicama/sudionicima. Nazočili su i Adam Dupalo i Živko Juzbašić, banijski prvoborci, Zeev Milo iz Izraela, zagrebački Židov koji se pridružio partizanima i boravio u ratnoj Glini itd. Svi su oni, svatko na svoj način, također pridonijeli uspješnom radu skupa.

Neupitno uspješan Kolokvij bio je dokaz da se i o najtežim tragedijama i traumama Drugoga svjetskog rata na tlu Hrvatske može razložno i trpeljivo raspravljati pa ni za koju ustanovu koja je sudjelovala u pripremi skupa nije bilo sporno da treba objaviti zbornik znanstvenih radova i izbor dosad neobjavljenih dokumenata i sjećanja. Kako zbornici znanstvenih radova u pravilu nastaju složenom preradom, rjeđe tek izmjenama i dopunama podnesenih priopćenja, Uređivački je odbor od početka svojeg djelovanja – u stalnoj komunikaciji s autoricama/autorima – nastojao osigurati što je moguće višu razinu istraženosti arhivskog materijala i literature u odnosu na svaku od dogovorenih tema. Dogovarao je na temelju spoznaja o problemski neraspravljenim, a nezaobilaznim temama, autorice/autore koji nisu bili na skupu, a bili su voljni pripremiti svoje radove o takvim temama za ovaj zbornik.

Rasprave na kolokviju pokazale su također da se u kontroverzama glede tragedija i trauma kojima je skup bio posvećen ni izdaleka ne koriste brojni inače dostupni arhivski fondovi u Hrvatskom državnom arhivu, Državnom arhivu Sisak, Državnom arhivu Karlovac te – izvan Hrvatske – u Arhivu Jugoslavije u Beogradu. Navedeni su hrvatski arhivi u punoj mjeri izašli ususret molbama za korištenje i kopiranje gradiva. Hrvatski državni arhiv je u tome prednjačio stručnim savjetima. Posebno se zahvaljujemo arhivskoj savjetnici dr. sc. Silviji Babić, pomoćnici ravnatelja za digitalne usluge i razvoj, arhivskom savjetniku Hrvoju Gržini, pročelniku Središnjeg fotolaboratorija, višoj arhivistici Diani Mikšić, načelnici Odsjeka za arhivsko gradivo 1868. – 1945. i, napose, arhivistu specijalistu Borisu Suljagiću, članu Uređivačkog odbora, jednom od autora i suradniku većine autora u ovom zborniku. Kada je o prikupljanju i fotokopiranju potrebnoga arhivskoga gradiva riječ, naj-

veći je doprinos, pored Hrvatskoga državnog arhiva, dao Arhiv Srba u Hrvatskoj. Jedno vrijeme, do prelaska na drugo radno mjesto, dr. sc. Filip Škiljan, koji je i jedan od zborničkih sudionika, autora i recenzenata, a svih proteklih godina i kolegica Sofija Pejnović omogućili su istraživačke uvide bez kojih ovaj zbornik ne bi bio ono što jednim svojim supstancijalnim dijelom nedvojbeno jest.

Rasprave na kolokviju, vrednovane u kontekstu istraživanja „zločina protiv čovječnosti“ u Hrvatskoj, susjednim zemljama i svijetu u Drugome svjetskom ratu, zaoštrile su nadasve u konceptualnom smislu pitanja kako definirati „počinitelja“, „žrtvu“ i „promatrača“ (*bystander*). Prvo, kako god definirali bilo koji od ovih pojmova, danas je istraživački nemoguće izbjeći imperativ historiziranja, pored ostalog, u smislu „režima historičnosti“ (*régime d'historicité*). Drugo, nitko nije rođen kao zločinac, žrtva zločina ili promatrač zločina, a u konačnici svatko u nekoj hipotetičkoj situaciji može biti i jedno i drugo i treće. Treće, budući da je svaki zločin nasilje, ali u modernoj epohi svako nasilje nije zločin (npr. kontroverzno pitanje legitimne primjene nasilja), postavilo se i šire pitanje kako sve shvaćati nasilje u glinsko-vrginmošćanskim tragedijama i traumama 1941., ali i prije pa isto tako i poslije te godine. Koliko je nasilje bilo intrizično u upravo endemski pauperiziranim seoskim i malograđanskim zajednicama između Petrove i Zrinske gore, između Donjeg Pokuplja i Donjeg Pounja? S druge strane, nije li Kraljevina Jugoslavija svojim stalno upitnim državnim ustrojstvom i represivnim politikama sama stvorila više svojih komunističkih, ustaških ili bilo kojih drugih protivnika nego što bi ih bilo da su to postajali genuinim logikama u tradicijama s kojima su se identificirale u drugačijem, tj. demokratskijem, nacionalno ravnopravijem, društveno-gospodarski pravednijem i kulturno naprednijem ozračju? Postavljanjem posljednjeg pitanja uopće se ne ekskulpira ustašku Nezavisnu Državu Hrvatsku – jedinstveni slučaj njemačko-talijanskog okupacijskog protektorata – prije svega za izdaju vlastitog naroda, a potom nadasve za masovne zločine počinjene u njegovo ime nad trećinom vlastitih državljana s javno obznanjenim rasističkim i etnokonfionalnim aktima pravne naravi u slučaju Srba, Židova i Roma.

Sve su to bili razlozi koji su potpisnika ovog predgovora, kao osobu odgovornu za cjelinu projekta, svojevremeno naveli na utemeljenje izbornog poslijediplomskog doktorskog kolegija o povijesti nasilja na Poslijediplom-

skom doktorskome studiju Moderna i suvremena hrvatska povijest u europskom i svjetskom kontekstu, koji je tijekom više akademskih godina djelovanja bilo upisalo nekoliko desetaka studenata.⁴ Iskustva koja su stečena na tom kolegiju na različite su načine, izravno ili neizravno, koristila u oblikovanju i uređivanju ovog zbornika kao cjeline.

Ovaj kolegij bio je legalan okvir za još jednu inicijativu potencijalno dalekosežnog dosega. Riječ je o projektu digitalne individualne identifikacije svih žrtava nasilja u kotarima Glina i Vrginmost od 1. siječnja 1941. do 31. siječnja 1942. prema dostupnim objavljenim izvorima. Modificiranu digitalnu bazu podataka dobili smo od *Documente*. Kolege Slaven Rašković i Nikola Mokrović, informatičari *Documente*, davali su, svatko u svoje vrijeme, kada je to bilo nužno, neophodnu stručnu pomoć. Raspoložive obavijesti o žrtvama unosili su u bazu poslijediplomski doktorski studenti upisani u spomenuti kolegij, što im je bila praktična vježba iz digitalne historije. Dr. sc. Matko Globačnik – autor i jedan od urednika zbornika – osoba je koja je od početka do kraja posla na ovome izdanju bdjela kao jedan od najvrednijih suradnika i nadasve kao „administrator“ ovoga vrlo zahtjevnog posla. U određenom razdoblju bio je važan i radni doprinos doktoranda Igora Mrkalja.

Ova je baza tek prvi, ali neizbježan korak prema dugoročnoj kritičkoj provjeri prije svega primarnih izvora u vezi sa svakom osobom koja je u njega uvrštena. Rezultati tih provjera također će se unositi u bazu, kao i daljnje obavijesti iz sekundarnih izvora te sva ona vrela kojima je zajednički nazivnik kultura sjećanja, odnosno kultura pamćenja.

Ovakav pristup digitalnoj identifikaciji žrtava nasilja nerazlučiv je od onoga što se u širem smislu naziva digitalnom historijom. Tragedije i traume Drugoga svjetskog rata ne smiju se potiskivati na margine kulture pamćenja, a još manje svjesno politički instrumentalizirati, neovisno o intencijama. One se moraju humanizirati. Da bi ih se moglo humanizirati, nužan je povratak žrtvama kao pojedincima, kao i svim akterima tragedije, ali ne samo situacijski, sinkronijski, tj. u trenutku tragedije, nego i dijakronijski, propitujući što prethodi tragediji i što joj slijedi. Danas se to više ne može raditi bez digitalne humanistike. Dakle, koliko god ova baza mogla biti, kao što i jest, prvi korak u slučaju glinsko-vrginmošćanskog područja 1941. i u siječnju 1942., bez nje ne bi moglo biti ni drugoga.

Struktura zbornika u osnovi je definirana programom rada spomenutoga znanstvenog kolokvija. Bitno je naglasiti da manji dio sudionica/sudionika nije predao obećane članke, tri prispjela članka nisu prihvaćena u recenzentskom postupku, više ih je trebalo djelomično izmijeniti ili dopuniti na temelju recenzentskih primjedaba itd. Ipak bih još jednom naglasio kako je kvaliteta skupa i razina rasprave sama po sebi pokazala smjernice za potrebne popune „bijelih mrlja“. Radom na pripremi rukopisa za tisak nametnula se potreba za naručivanjem više novih priloga o temama bez kojih bi ovaj zbornik bio osjetno slabiji. U tome se najvećim dijelom uspjelo.

Za razliku od brojnih drugih pristupa fenomenima masovnih zločina na tlu Nezavisne Države Hrvatske, neovisno o počiniteljima koji je najčešće svode na aktere s hrvatskim i srpskim atribucijama, ova studija dužnu pozornost posvećuje okupacijskom i kolaboracijskom aspektu koji je i u ovom slučaju u konačnici presudan. Područje ovih dvaju kotara sjekla je njemačko-talijanska demarkacijska linija, a logika masovnih zločina neraskidivo je vezana s logikama njemačko-talijanskih okupacijskih odnosa na toj liniji. Glinsko-vrginmošćanske tragedije 1941., sa središnjim mjestom bestijaliziranih masovnih zločina u crkvi Rođenja Presvete Bogorodice, tek u tome širem okupacijskom kontekstu sagledavaju se kao dio „konačnog rješenja srpskog pitanja“ u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj. Različite njemačke i talijanske okupacijske strategije u ovom području reflektirale su i različita okupacijska shvaćanja „mjesta“ i „uloge“ Hrvata i Hrvatske u nacifašističkom „novom poretku“, što je subregionalno u srpskom, židovskom i romskom slučaju podrazumijevalo vrlo širok raspon oblika i praksi nasilja (javna kolektivna dijabolizacija i obznanjivanje „konačnog rješenja“, zakonsko izopćavanje i uskraćivanje temeljnih ljudskih i građanskih prava, otuđivanje i uništavanje imovine, prisilna iseljavanja, iznudeći prelasci s pravoslavlja na rimokatoličanstvo, uhićenja, zatočenja u logore, pojedinačna i skupna umorstva itd.).

Otvoreno treba reći na ovome mjestu da je primijenjenim znanstvenim pristupima i realiziranim prilozi-ma otvoreno mnogo više pitanja nego što ih je bilo moguće istraživački apsolvirati. Da bi se olakšalo daljnja istraživanja, Uređivački odbor odlučio je uvrstiti u sastav zbornika oveću skupinu dosad najvećim dijelom neobjavljenih izvora, sređenih u nekoliko tematskih podskupina. Riječ je o izvorima, dakle, a ne o interpretacijama pa svaki od njih podliježe imperativima više-

stranih i višestrukih provjera koje je tek dijelom bilo moguće realizirati u ovom izdanju.

Nesumnjivo važnu, a u hrvatskoj historiografiji u usporedivim slučajevima nesumnjivo inovativnu zadaću ima glinsko-vrginmošćanski povijesni atlas 1941. Iako su povod skupu bili zločini počinjeni u glinskoj srpsko-pravoslavnoj crkvi koncem srpnja i početkom kolovoza 1941., dakle na konkretnom, fizičkome mjestu, proživljavaju ih ljudi čitava tog prostora od travnja 1941. do siječnja 1942. Različiti njihovi aspekti kartografski su interpretirani na istoj geomorfološkoj podlozi koju je priredio dr. sc. Branimir Brgles. Dr. sc. Brgles i Nenad Kunštek autori su pojedinačnih karata, a njihova idejna rješenja napravili su dr. sc. Matko Globačnik i dr. sc. Drago Roksandić, prof. emeritus.

Integrativnu funkciju ima i opširna kronologija dr. sc. Matka Globačnika i Ilije Ranića. Ona se prije svega odnosi na sinkronijske složene kronologije zbivanja istih dana od 1. siječnja 1941. do 31. siječnja 1942. na različitim lokalitetima obaju ovih kotara. U pripremi koristili su se raspoloživi arhivski i literarni izvori te članci priređeni za ovaj zbornik.

Integrativne je naravi i spomenuta digitalna baza podataka o žrtvama nasilja, koju se ovdje objavljuje u obliku popisu ljudskih gubitaka u navedenom razdoblju i na navedenom području. Ona tek površinski reflektira cjelinu u međuvremenu obavljenog posla jer su za brojne osobe upisani i brojni drugi podaci. Cilj joj je olakšati razumijevanje zborničkih sadržaja, ali i biti poticaj za izradu mnogo složenije, historijskoantropološki utemeljene, baze podataka o žrtvama nasilja te, šire, ljudskim gubicima na području ovih dvaju kotara od 1941. do 1945., ali i od 1945. do 1948.

Integrativne je naravi i kumulativni popis svih citiranih arhivskih dokumenata, odnosno fondova i zbirki te literature, koji su napravili Samanta Paronić i Ilija Ranić, kao i selektivna kazala osobnih imena i naziva mjesta.

Mnogo je godina rada kondenzirano u ovom izdanju pa je nužno ispričati se prije svega onima koji su čitavo desetljeće kao suradnice/suradnici – udovoljivši svojim preuzetim obvezama – strpljivo čekali da njihov rad, odnosno ovo izdanje izađe na svjetlo dana. Takvih je među onima čiji znanstveni prinosi čine ovaj zbornik najviše. Isprika je nužna i svima onima koji su duže ili kraće vrijeme, više ili manje učinkovito, sudjelovali u ovom poslu, ali su zbog različitih razloga bili spriječeni ustrajati do kraja (smrt suradnika, trajni odlasci u ino-

zemstvo, zaposlenost na profesionalno važnijim poslovima, prelasci na druge dužnosti itd.). Dužna je isprika nužna i onima čiji radovi nisu prihvaćeni za objavljivanje, i to u mjeri u kojoj nije bilo izvedivo osigurati dodatne pretpostavke da se suradnja uspješnije privede kraju. Osjećamo potrebu izraziti žaljenje i zbog nekolicine onih koji su se bilo zbog izrečenih ili neizrečenih razloga odlučili distancirati od realizacije ovog projekta.

Ovo je izdanje, nadamo se, prvo, doprinos onim pristupima povijesti ustaštva od 1929. nadalje koji ustašku baštinu problematiziraju prije svega – endogeno – kao terorističku reakciju na državni teror u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno na sustavno državno prakticiranje represije i nasilja u kriznim situacijama u društvu.

Drugo, dijelimo mišljenje da se ustaštvo – egzogeno – kontinuirano inozemno podržavalo i upotrebljavalo kao instrument pritiska na tu istu Kraljevinu u zemljama koje su bile nezadovoljne versajskim poretom stvorenim u Europi nakon 1918. Bile su to susjedne zemlje koje su se potom prije ili kasnije fašizirale (Italija), nacificirale (Njemačka), austrofašizirale, a potom nacificirale (Austrija), autoritarno konzervativizirale (Mađarska) itd.

Treće, ustaštvo samo, koliko se god moglo referirati na frankovačke tradicije, složenim se procesima sinkretiziralo ponajprije iz fašističko-nacističkih ideologija. Nijedna druga usporediva država u europskome „novom poretku“ u to vrijeme nije odmah, nakon preuzimanja vlasti pod faktičnim fašističko-nacističkog protektoratom, izopćila najmanje trećinu svojeg stanovništva i otvoreno mu najavila „konačno rješenje“ u različitim oblicima (Hrvati-protivnici ustaške Hrvatske, a Srbi, Židovi i Romi – svi *in corpore*), kao što je to učinila Nezavisna Država Hrvatska.

Četvrto, stanovništvo kotara Glina i Vrginmost već od travnja 1941. bilo je izloženo aktima kapilarnoga, pojedinačnog ili skupnog nasilja, a od svibnja i. g. skupnog ubojstva glinskih građana muškaraca starijih od 16 godina te 12./13. svibnja 1941. masovnih zločina, među kojima se izdvajaju zločini u Banskome Grabovcu 24. – 27. srpnja 1941.) te u glinskoj pravoslavnoj crkvi 29./30. srpnja i 4./5. kolovoza 1941.

Peto, svjedočenja Ljubana Jednaka, preživjelog u masovnom zločinu 2./30. srpnja 1941., koliko god u detaljima mogla biti proturječna, kao ovdje objavljena cjelina nastalih od 1944. do 1997., jedinstveno su svjedočanstvo o ljudskoj tragediji i traumama.

Objavljivanje ovog izdanja bit će opravdano ako ono bude, prvo, poticaj za kritička vrednovanja njegova sadržaja – *sine ira et studio* (bez srdžbe i pristranosti) (Tacit), drugo, referentno uporište za stručne i javne dijaloge o svemu onome što u njegovu sadržaju iziskuje daljnja istraživanja, treće, razlog da svi odgovorni razmisle i dogovore se o tome kakva treba biti svima prihvatljiva, univerzalistički utemeljena kultura sjećanja na mnogobrojne žrtve koje su od travnja 1941. do siječnja 1942. na području kotara Glina i Vrginmost tragično i traumatizirajuće izgubile život. Komemorirajući sva ona mjesta gdje se to dogodilo, neovisno o tome jesu li danas označena ili nisu te kako jesu, odnosno nisu označena, ne smiju se devalvirati sve druge – nažalost – brojne tragedije i traume te masovna stratišta na ovom području u 20. stoljeću koja još uvijek nisu predmet istraživačke pozornosti kakva je ukazana onima koja su u središtu pozornosti u ovom izdanju. Mnoge od nas koji smo suradnici/suradnice u ovom zborniku, one isto tako obvezuju. Humanizirajući svoj odnos prema svima njima, najbolje ćemo pridonijeti boljem životu ljudi u ovom kraju, usmjerenom prije svega prema stvaranju prosperitetnije budućnosti.

Uređivački odbor umrežavao je članove koji su u različitim razdobljima trajanja desetljetnog rada na ovom izdanju bili u različitim statusima u ustanovama-suizdavačima, što je ponekad usložnjavalo izvođenje dogovorenih poslova. Međutim, u svim je situacijama ipak bilo moguće dogovoriti izvodljiva rješenja. Tome su uvijek pridonosili nakladnik Plejada iz Zagreba, napose kolega Ilija Ranić, glavni urednik i član ovog uredništva, te – prvenstveno u završnoj fazi rada – FF press, također prije svega njegov urednik kolega Boris Bui, isto tako član uredništva.

Srpsko narodno vijeće u Zagrebu ovo je zahtjevno izdanje itekako zadužilo i financijski pa mu Uređivački odbor iskazuje zahvalnost, kao i Ministarstvu znanosti i obrazovanja, koje je na temelju odličnih recenzija prof. dr. Aleksandra Jakira s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu, dr. sc. Stjepana Matkovića iz Hrvatskog instituta za povijest te prof. dr. Milana Ristovića s Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu odobrilo značajna financijska sredstva.

Grafička urednica Ana Pojatina, odnosno studio RAM obrt za dizajn, grafičke usluge i izdavaštvo zaslužni su za oblikovanje knjižnog bloka, a Dejan Dragosavac za grafičko rješenje korica. Sveučilišna tiskara d. o. o. Zagreb i napose direktorica Ana Nikolić Baće učinili su

sve što je bilo potrebno da se izdanje realizira što kvalitetnije u uistinu kratkom vremenskom periodu. Vrijedan doprinos ovome izdanju dale su i lektorice dr. sc. Samanta Paronić, koja je napravila i korekturu dijela tekstova i Neda Rudež.

Sveučilište u Zagrebu posljednjih je godina davalo dragocjenu podršku i potporu za finalizaciju ovog izdanja, a njegov rektor, prof. dr. sc. Damir Boras – koji je

2012., kao dekan Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, otvorio rad kolokvija – svojim je razumijevanjem složenosti i važnosti izdanja značajno olakšao njegovu realizaciju.

Zagreb, 16. svibnja 2021.

glavni urednik
dr. sc. Drago Roksandić, prof. emeritus

¹ Vidjeti integralnu verziju programske knjižice skupa: <http://ckhis.ffzg.unizg.hr/files/file/pdf/biblioteka/colloquia/Colloquia-4.pdf>.

² Vidjeti: Drago ROKSANDIĆ, „Može li se Banija obnovom osloboditi statusa ‘područja posebne državne skrbi’“, *Globus* (Zagreb), br. 1519, 13. I. 2021., 14–15; ISTI, „Svi smo srcem uz Banovinu! – Vjera u bolji život“, *Meridijani* (Samobor), br. 215, ožujak 2021., 64.

³ Prvo pozivno pismo upućeno je s Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu 12. travnja 2012.

⁴ Baveći se nešto ranije poviješću nasilja u ranome novom vijeku u svojim istraživanjima i u nastavi na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te na Odjelu za povijest Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti, koristio sam se kao referentnim izdanjem djelom Juliusa R. RUFFA, *Violence in Early Modern Europe 1500–1800* (Cambridge University Press, 2001.). Nakon 2012., na

svojim poslijediplomskim kolegijima koji su na različite načine bili u vezi s ovim projektom koristio sam se djelima Siniše MALEŠEVIĆA, *Sociologija rata i nasilja* (Zagreb 2011.), tj. hrvatskim prijevodom izvornoga engleskog izdanja *The Sociology of War and Violence* (Cambridge University Press, 2010.) te, imajući na umu epohalnu, modernu problematiku nasilja i rata u eurocentričnom svijetu, referirao sam se u svojim refleksijama, pored ostalih, na djela Maxa HORKHEIMERA i Theodora ADORNA, *Dijalektika prosvjetiteljstva. Filozofijski fragmenti* (Sarajevo 1989.); Ericha FROMMA, *Anatomija ljudske destruktivnosti*, sv. 1–2 (Zagreb – Beograd 1989.); Georges-a BENSOUSSANA, *Europska strast za genocidom. Povijest genocidnih ideja i djela* (Zagreb 2010.) te kada je o kulturi pamćenja i javnoj povijesti riječ, na knjigu Erne PARIS, *Duge sjene. Istina, laži i povijest* (Zagreb 2003.). Razumije se da je čitateljski repertoar mnogo većeg opsega, što se može provjeriti u bilješkama i popisima literature.

<https://doi.org/10.17234/9789533792972.04>